

УДК 332.1:631

М. В. Жук,

д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту, публічного управління
та адміністрування, ЗВО "Подільський державний університет", м. Кам'янець-Подільський
ORCID ID: 0000-0002-7742-6523

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.4.11

СТРАТЕГІЧНІ ЗАВДАННЯ ТА ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ, ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ТА АДМІНІСТРАТИВНО- ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ НА СЕЛІ

M. Zhuk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management
and Public Administration, Podolsk State University, Kamyanets-Podilsky

**STRATEGIC OBJECTIVES AND PRIORITIES FOR THE DEVELOPMENT OF THE
INSTITUTIONAL MECHANISM OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE'S ECONOMY
TO IMPROVE LAND USE EFFICIENCY, FOOD SECURITY AND ADMINISTRATIVE-
TERRITORIAL REFORM IN RURAL AREAS**

Предметом дослідження статті є інституційний механізм функціонування аграрного сектору економіки як основоположний інструмент та засіб управління й регулювання його розвитку у контексті аграрних відносин, виробничої діяльності, вирішення соціальних та екологічних проблем сільського господарства. Встановлено, що його подальші трансформації та змістовні й структурні зрушення мають забезпечити стратегічні пріоритети подальшого розвитку. В свою чергу, останні повинні бути направлені на вирішення завдань і проблем, які й найбільш гострими та важливими для аграрного сектору. В результаті у статті було визначено, що для різних історичних періодів його розвитку вони були також різними й стосувалися: роздержавлення, реформування форм власності й приватизації; формування багатокладної економіки за провідної ролі приватної власності; зовнішньоекономічної діяльності принаймні у розрізі трьох основних етапів. Наразі, такими стратегічними пріоритетами для інституційного механізму аграрного сектору є конструктивне забезпечення земельної реформи, продовольчої безпеки й адміністративно-територіальної реформи на селі. У відповідності до цього зроблено висновки, що складники та стратегічні пріоритети розвитку інституційного механізму мають охоплювати моніторинг, державний контроль та регулювання ринку землі, раціональне ресурсокористування в інтересах всього суспільства; забезпечення справедливої конкуренції великих, малих і дрібних товаровиробників, антимонопольні заходи й деконцентрацію та диверсифікацію виробництва, обмеження не конструктивної діяльності агрохолдингів та спонукання їх до соціальної відповідальності; досягнення всебічної взаємодії та узгодження інтересів агробізнесу і сільських громад для розвитку інфраструктури сільських територій, ринку праці на селі, підвищення рівня та якості життя сільського населення.

The subject of the article is the institutional mechanism of functioning of the agricultural sector of the economy as a fundamental tool and means of managing and regulating its development in the context of agricultural relations, production activities, solving social and environmental problems of agriculture. It is established that its further transformations and substantive and structural changes should provide strategic priorities for further development. In turn, the latter should be aimed at solving problems and challenges that are most acute and important for the agricultural sector. As a result, the article determined that for different historical periods of its development they were also different and concerned: privatization, reform of ownership and privatization; formation of a diversified economy with the leading role of private property; foreign economic activity in at least three main stages. Currently, such strategic priorities for the institutional mechanism of the agricultural sector are the constructive provision of land reform, food security and administrative-territorial reform in rural areas. In accordance with this, it was concluded that the components and strategic priorities of the institutional mechanism should include monitoring, state control and regulation of the land market, rational use of resources in the interests of society as a whole; ensuring fair competition of large, small and small producers, antitrust measures and deconcentration and diversification of production, restricting non-constructive activities of agricultural holdings and encouraging them to social responsibility; achieving comprehensive cooperation and coordination of the interests of agribusiness and rural communities for the development of rural infrastructure, the rural labor market, improving

the level and quality of life of the rural population. The processes of decentralization of administration and administrative-territorial reform in general that are taking place in Ukraine already have a significant impact today and are directly proportional to the future development of the agricultural sector. Therefore, modern institutional mechanisms for the development of the agricultural sector should be aimed at ensuring close links and concerted action in the system of "state institutions — agricultural enterprises — local communities." This will help solve the problems of land reform; rational land use and social responsibility of large agribusiness; ensuring food security.

Ключові слова: аграрний сектор, інституційний механізм, земельна й адміністративно-територіальна реформа, децентралізація, сільські громади, великий агробізнес, соціальна відповідальність, рівень життя, стандарти, продовольча безпека, сільське населення.

Key words: agrarian sector, institutional mechanism, land and administrative-territorial reform, decentralization, rural communities, big agribusiness, social responsibility, standard of living, standards, food security, rural population.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Інституційні механізми забезпечення функціонування аграрного сектору економіки України відіграють провідну роль в організації та здійсненні аграрних відносин, розвитку суб'єктів аграрного господарювання, формуванні продовольчої безпеки країни, розвитку ринку праці на селі, рівня та якості життя сільського населення. Їх трансформація зумовлена змінами й структурними зрушеннями, які характерні для аграрного відтворення та господарювання як складних систем, які, як і будь-які системні утворення, мають властивості самоорганізації. З іншої сторони, вони мають ініціювати або сприяти прогресивним змінам, тобто таким, які направлені на всебічне удосконалення й сталий розвиток аграрного сектору економіки як системи. Тому їх теоретичні розробки та практична реалізація є актуальним та важливим завданням аграрної економічної науки й господарської діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Необхідно зазначити, що проблеми інститутів та інституцій аграрного виробництва, інституційного забезпечення та інституційних механізмів здійснення були і залишаються предметом досліджень провідних вітчизняних та зарубіжних науковців. Теоретичні й методологічні засади їх формування та функціонування, регулювання форм власності й організації виробництва, ресурсокористування, логістики й збутової діяльності, здійснення державної підтримки та протекціонізму на аграрних ринках тією або іншою мірою представлені у працях О. Бородіної, В. Іванишина, М. Ігнатенка, Л. Мармуть, О. Могильного, О. Ходаківської, О. Шпикуляка, Г. Черевка, М. Федорова та інших науковців. Проте обґрунтування стратегічних пріоритетів розвитку інституційного механізму у відповідності до завдань здійснен-

ня земельної реформи, забезпечення продовольчої безпеки, адміністративно-територіальної реформи на селі як найбільш значимих для аграрного сектору, національного господарства й суспільства загалом вимагають поглиблених розробок. Це зумовило актуальність, мету і результати даної статті.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є визначення нових викликів та завдань і, відповідно до них, нових стратегічних пріоритетів та складників розвитку інституційного механізму функціонування аграрного сектору економіки України з метою ефективного забезпечення земельної реформи, продовольчої безпеки, підтримки децентралізації влади та адміністративно-територіальної реформи для підвищення рівня та якості життя сільських жителів, розвитку сільських громад і підтримки сільських територій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічні засади вивчення та забезпечення практики розвитку аграрного сектору економіки України, як і інших секторів економіки, передбачають його розуміння як системи з інституційного та структурного погляду. Відтак, генезис цієї системи потрібно розглядати з урахуванням особливостей становлення її основних складників або елементів інституційного механізму. Інститути (державні органи, політичні партії, профспілки тощо) та інституції (закони, норми, правила, звичаї і т.п.) розуміються як динамічні категорії, що в процесі соціально-економічного розвитку зазнають змін.

У механізмі впливу на розвиток аграрного сектору інститути є мотивуючими та/або гальмуючими чинниками аграрних відносин, які спрямовують поведінку учасників ринку у певному напрямі: впливають на інвестиційний клімат галузі, розробку та реалізацію органі-

заційних та технологічних інновацій [1, с. 82]. Інститути, з одного боку, ініціюють конфлікт інтересів суб'єктів аграрного сектору, з іншого — є результатом вирішення спорів.

Установи та інститути як у першому, так і у другому випадку є поштовхом до розвитку аграрних суб'єктів господарювання та аграрних відносин, сприяють суспільному розподілу ресурсів між учасниками аграрних відносин. Трансформації інституційного механізму необхідно вивчати з урахуванням особливостей становлення, розвитку, набуття нових властивостей та рис аграрного сектору. Формування інституційного механізму в Україні відбувалося шляхом швидкої трансформації командно-адміністративної системи управління на ринкову.

Трансформація аграрного сектора відбувалася шляхом проведення реформ щодо основних аспектів аграрних відносин. У свою чергу, це призвело до інституційних змін і трансформацій інституційного середовища діяльності суб'єктів агробізнесу. Реформи здійснювалися шляхом формування диверсифікованої системи управління та створення сприятливих умов для випереджаючого розвитку аграрного сектору та охоплювали комплекс взаємопов'язаних організаційних, законодавчих та інституційних заходів, які вживаються органами державної влади.

Більшість вчених поділяють процес реформування аграрної системи України на три етапи: 1-й етап — 1990—1999 рр. Він охоплює період становлення незалежності України, його інституційне забезпечення, значною мірою визначається прийняттям Верховною Радою Української РСР Постанови "Про земельну реформу". 2-й етап відноситься до періоду 2000—2008 рр. Початок цього етапу вчені-аграрії пов'язують із набуттям чинності Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки". 3-й етап розпочався у 2009 р., після вступу країни до Світової організації торгівлі (СОТ).

Ринкові перетворення в Україні розпочалися у 90-х роках ХХ ст. з приватизації землі, відродження фермерських господарств, реорганізації централізованої системи адміністративного розподілу ресурсів, шляхом приватизації державних об'єктів. Після проголошення незалежності України змінилося ставлення до форм власності. У процесі реформування держава втратила монопольне право власності на землю (на кінець 1991 р. весь земельний фонд сільськогосподарського призначення України (це 41,4 млн га) перебував у державній власності, а станом на 1.01.2020 р. частка держав-

ної власності складала у ньому лише 8,7 млн га або 21,0%; муніципальної — відповідно 1,7 млн га або 4,1%; приватної — 31,0 млн га або 74,9% згідно "Земельного довідника України 2020").

На різних етапах трансформації інституційного механізму аграрного розвитку їх рушійні сили були також різними: до 2000 р. основним ініціатором реформ виступала держава, а основним механізмом був законодавчо-нормативний вплив. Після 2000 р., коли сформувалося нормативно-правове забезпечення ринкового управління в аграрному секторі, в основі трансформації лежали ринкові сили для вибору найбільш оптимальної форми господарювання. На третьому етапі головним виступає вектор зовнішньоекономічної інтеграції економіки в цілому та аграрного сектора, — зокрема.

Згідно з комплексним аналізом генезису перетворень інституційних механізмів аграрної реформи, їх основний зміст полягав у тому, що держава з центрального суб'єкта управління аграрними ресурсами перетворилася на один із факторів, що впливають на аграрні відносини. Така трансформація обумовлена також практикою початкового етапу формування сільськогосподарського виробництва з урахуванням ринкової економіки [2, с. 6]. Це була суттєва зміна функцій та повноважень держави як основного інституту.

У сучасних умовах інституційний механізм розвитку аграрного сектору економіки України формується та забезпечується, насамперед, державою через формалізацію інститутів: створення формальних та закріплення неформальних через регулюючі механізми. Відповідно до Конституції України, єдиним законодавчим органом у країні є Верховна Рада України, яка формує законодавче забезпечення розвитку сільського господарства та механізм процесуальних дій щодо їх реалізації. Регулюючий вплив в аграрній сфері здійснюють Президент України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, центральні та обласні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, державні спеціалізовані установи та організації.

Міністерство аграрної політики та продовольства України основоположним спеціалізованим органом регулювання аграрного сектора, отже, відіграє важливу роль у формуванні інституційного забезпечення його розвитку. Міністерство визначає пріоритетні напрями, стратегію та механізм розвитку у відповідних сферах, галузях, видах діяльності; розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та в установленому порядку

вносить їх на розгляд Президента України та Кабінету Міністрів України; аналізує діяльність та прогнозує розвиток галузей аграрного виробництва з урахуванням їх зонального розташування, кон'юнктури аграрного та продовольчого ринків, а також необхідності насичення продовольчого ринку вітчизняною продукцією; розробляє механізми, спрямовані на техніко-технологічну модернізацію галузей аграрного виробництва, енергозбереження, координацію інноваційних проєктів; забезпечує державну підтримку підприємств та галузей аграрного виробництва, особистих селянських і фермерських господарств, сільськогосподарської кооперації, аграрної науки й освіти; розробляє механізми забезпечення аграрного сектору технічними засобами, обладнанням, у т.ч. для виробництва біопалива, запасних частин, паливно-мастильних матеріалів та інших енергоресурсів; здійснює нормативно-правове забезпечення у визначених сферах і галузях.

Однак, трансформація інститутів власності не вивела на якісно вищий рівень приватного власника українського аграрного сектора, що є наслідком у т.ч. й не сформованого ефективного інституційного механізму реалізації прав власності. Тобто, відбулося становлення інституції власності як ринкової категорії, але не завершилось формування її інституційного забезпечення [3, с. 13]. Багато вчених вказували на організаційну та функціональну недосконалість інституційного забезпечення механізму розвитку аграрного сектору. Основна критика стосується балансу повноважень між центральними та регіональними органами виконавчої влади та організаційної системи формування інституційного механізму розвитку аграрного сектору України.

Окремою складовою аграрної реформи є земельна реформа. Погоджуємося з думкою О. Ходаківської, яка стверджує, що земельна реформа вже стала найважливішою складовою аграрної реформи в Україні, а ширша за змістом аграрна реформа ґрунтується на реформі земельних відносин, які тісно поєднуються з аграрними та у сукупності виступають як земельно-аграрні [4, с. 10]. Земельна реформа здійснюється на основі законодавчих та інституційних перетворень власності на землю, які покликані сформувати принципово нові за змістом та характером відносини на основі приватної власності.

Основними інституційними проблемами, які породжує мораторій на продаж землі в умовах ринку є: блокування розвитку багатопланових аграрних відносин на основі прозорої конку-

ренції власників землі; спотворення структури землекористування в умовах сталого розвитку; формування несприятливого інвестиційного середовища та стримування фінансових потоків в аграрний сектор; формування орендних відносин як переважаючих, що формує екологічно необґрунтовану практику використання землі як стратегічного ресурсу держави.

Отже, з одного боку, мораторій виступає як запобіжний засіб блокування незаконного перерозподілу земельної власності, а з іншого — є суттєвою перепорою залучення інвестиційних ресурсів у аграрне виробництво. Це пояснюється тим, що земельні ресурси не отримали необхідного правового оформлення як капітал. Таким чином, вони не можуть використовуватись як застава та як засіб еквівалентного обміну [5, с. 12]. Формування ефективних механізмів управління власністю аграрними суб'єктами господарювання не може зводитися тільки до процесів купівлі-продажу або оренди основного аграрного ресурсу.

Необхідною умовою ефективного функціонування ринку земель у країні є побудова відповідного законодавства, яке поєднає механізми регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення з країнами ЄС та світовою практикою. Раніше сформована система землекористування сільськогосподарського призначення в Україні, навіть за рахунок її закріплення та запровадження вільного ринку продажу земель сільськогосподарського призначення не зможе забезпечити стале економічне зростання, посилити місцевий економічний та екологічний розвиток, функціонування місцевих ринків, збереження робочих місць [6, с. 98].

Зняттю мораторію на купівлю-продаж землі має передувати перегляд земельного законодавства на відповідність принципам відповідального управління земельними ресурсами в інтересах всіх соціальних груп суспільства. Слід відмовитися від неоліберального підходу (заснованого на вільному ринку та нерегульованій конкуренції) як лідера земельної політики, оскільки земля, гарантуючи фундаментальні права людей на безпечну та доступну їжу, є не лише особливим товаром, а й природним капіталом та середовищем проживання [7, с. 49].

Пріоритетами тут мають бути: збалансований розвиток сільського господарства за рахунок деконцентрації землеволодіння та землекористування; допуск до ринку землі лише соціально відповідальних інвесторів; використання еколого-рекреаційного потенціалу земельних ресурсів, насамперед, на користь місцевих спільнот. Також потрібно вдосконалення таких

аспектів інституційного механізму господарювання, як формування ефективного власника, соціальної відповідальності при користуванні об'єктами власності, доступність кредитних ресурсів, інвестиційна привабливість аграрного сектора [8, с. 67].

Аграрний сектор вплине на відновлення та стійке зростання національної економіки, якщо в регулюванні його розвитку узгоджуватимуться інтереси сільського господарства, сільських громад та суспільства в цілому. Орієнтація на зближення аграрного і сільського розвитку в Україні диктує необхідність подальшого удосконалення інституційних механізмів регулювання агропродовольчого комплексу з метою забезпечення розв'язання нових завдань. Мова, йде, насамперед, до спонукання суб'єктів аграрного господарювання, особливо великих агрохолдингів та корпорацій, до ощадливого використання природних, соціальних, інфраструктурних, трудових та інших ресурсів сільської місцевості.

Це і спрямування виробничо-економічних результатів діяльності агробізнесу, господарств населення на забезпечення розширеного відтворення цих ресурсів. Зусилля інститутів державного регулювання та інших складових інституційного механізму розвитку аграрного сектору економіки мають бути спрямовані на подолання перекосів в організаційній структурі сільського господарства; стимулювання диверсифікації суб'єктів господарювання та сільського населення; забезпечення інтересів мешканців усіх типів сільських поселень (особливо віддалених, малих, гірських та ін.), пов'язаних з їх соціально-економічною діяльністю та доступом до суспільних благ та послуг у процесі реформування місцевого самоврядування, соціальної сфери та модернізації інфраструктури.

Необхідно зазначити, що аграрний сектор економіки України має безпосереднє відношення до забезпечення продовольчої безпеки України. Тому потрібно також приділити увагу стану та інституційним трансформаціям механізмів забезпечення її належного рівня. Потрібно констатувати, що в період реформування аграрного сектору відбулося поглиблення інституційних суперечностей та проблем неврегульованості законодавчого базису державної політики забезпечення продовольчої безпеки. Це, значним чином, ускладнило реалізацію ефективної державної політики забезпечення продовольчої безпеки.

Так, відбувалося стримування розвитку і нарощення потужностей окремих галузей сільського господарства; ускладнення прове-

дення техніко-технологічної модернізації аграрної сфери, її переорієнтація на інвестиційно-інноваційні засади розвитку, стримує створення ефективних механізмів державної підтримки насамперед дрібних та середніх товаровиробників.

Досить ускладненим є лобювання інтересів вітчизняних товаровиробників на європейському аграрному ринку та перешкоджає реалізації ефективної політики протекціонізму в аграрному секторі в умовах лібералізації торгівлі з країнами ЄС [9, с. 38]. На законодавчому рівні досі не закріплено інституту державного інтервенційного агента, відсутня систематична практика товарних та фінансових інтервенцій на організованому аграрному ринку, залишається не сформованим державний інтервенційний фонд, що підвищує ризики продовольчої безпеки.

Інституційні суперечності посилюються в умовах низької ефективності реалізації програмних засад державної політики забезпечення продовольчої безпеки через відсутність чітких механізмів і джерел їх фінансування. Лібералізація аграрного ринку за рахунок реалізації економічної частини "Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом" створює проблеми для підвищення продовольчої залежності України щодо окремих товарних груп. Насамперед, це стосується тих товарних сегментів аграрного ринку, які традиційно є імпортозалежними, а також галузей, виробництво яких недостатньо розвинене та характеризується недостатньою ефективністю використання наявного природно-ресурсного потенціалу.

Виклики посилення продовольчої залежності України в розрізі товарних груп формують загрози не лише соціально-економічного, але й виробничого характеру. Вони полягають у обмеженні параметрів розвитку окремих галузей сільського господарства з урахуванням перспективи насичення внутрішнього аграрного ринку дешевшими імпортними товарами. Це стримує створення та розвиток горизонтально-вертикальних комплексів та кластерів в аграрній сфері із замкненим виробничим циклом, ускладнює подолання сировинної спрямованості вітчизняного АПК, обмежує джерела доданої вартості та валового внутрішнього продукту (ВВП), знижує податкові надходження до бюджетів усіх рівнів [10, с. 58].

Як уже було сказано, у процесі переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки система та механізми регулювання розвитку аграрного сектору в Україні поступово від-

окремлювалися від вирішення проблем розвитку села. Це сприяло залученню іноземних інвестицій у сільське господарство, дозволило зосередити державну підтримку стимулюванні оптового виробництва найбільш рентабельної продукції, що багато в чому зумовило зазначені вище позитивні результати сільськогосподарського виробництва. У той самий час усередині аграрного сектору сформувалися значні структурні деформації, створюють загрози його подальшого поступального розвитку.

Таким чином, дуальна структура сільськогосподарського виробництва в Україні, представлена корпоративним (агрохолдинги, самостійні агропідприємства, великі фермерські господарства, що працюють на основі найманої праці) та індивідуальним (фермерські та особисті господарства) секторами, надто поляризована з погляду доступу до виробничих ресурсів, інновацій, прибуткових ринків тощо і, відповідно, галузевого характеру [11, с. 110].

Корпоративний сектор монополізував виробництво високомеханізованої та високорентабельної продукції, індивідуальний сектор значною мірою змушений (для виживання своїх сімей) займатися трудомістким та малоприбутковим землеустроєм. За зовнішньою комплектарністю ховається нерівне становище різних типів виробників, економічне, соціальне та політичне домінування корпоративного сектору. В результаті у вітчизняній агропродовольчій системі утворилися значні деформації та диспропорції.

Використання інновацій корпоративними фермами, підвищення продуктивності праці та звільнення призвели до монокультуризації виробництва, посилення антропогенного навантаження на агроландшафтні екосистеми та витіснення фермерів у низькодохідний неформальний сектор, що призвело до бідності сільських мешканців та деградації сільського населення. Збільшення обсягів експортоорієнтованої продукції призвело до перекосів галузевої та товарної структури виробництва, наслідком чого стало зростання цін на продовольство, незбалансоване харчування та споживання дешевих продуктів та всіляких замінників сумнівної якості.

Надмірна концентрація землекористування великим агробізнесом також провокує посилення соціальної напруженості в суспільстві, поширення знелюднення значної кількості сільських територій та створює загрози здійсненню суспільного контролю над ними [12, с. 228]. Монополізація права оренди землі великими землекористувачами обмежує доступ

дрібних сільськогосподарських підприємств, фермерських та особистих підсобних господарств до ринку землі та її оренди, контроль над використовуваною ними сільськогосподарською технікою та агротехнікою. Це спричиняє погіршення стану сільськогосподарських угідь та довкілля, ресурсовиснажливого характеру аграрного виробництва.

ВИСНОВКИ

Значний вплив вже сьогодні та прямо пропорційний зв'язок у майбутньому щодо ефективного розвитку аграрного сектору мають процеси децентралізації управління та адміністративно-територіальної реформи загалом, що відбуваються в Україні. Тому сучасні інституційні механізми розвитку аграрного сектору мають бути направлені на забезпечення тісних взаємозв'язків та узгоджених дій у системі "державні інститути — аграрні підприємства — місцеві громади". Це буде сприяти вирішенню проблем земельної реформи; раціонального землекористування та соціальної відповідальності великого агробізнесу; забезпеченню продовольчої безпеки.

Головним завданням місцевих громад як органів місцевого самоврядування та нових інститутів стає всебічне сприяння розвитку аграрного сектору й інших видів діяльності та галузей сільської економіки, оскільки після децентралізації саме від їх узгодження переважною мірою залежить наповнення місцевих бюджетів, отже, й можливості підвищувати рівень та якість життя сільського населення, його добробут, особистісний розвиток сільських жителів. На території юрисдикції місцевого самоврядування важливо формувати збалансовану соціально-економічну діяльність сільських громад, що забезпечується за наявності оптимальної кількості підприємств різного масштабу з пріоритетною підтримкою фермерських та підсобних господарств.

Література:

1. Мармоль Л.О. Методичні підходи до розвитку сільських територій на засадах децентралізації. Економіка АПК, 2016, № 7. С. 80—86.
2. Хоdakівська О.В., Могильний О.М. Неоліберальні підходи до формування моделі ринкового обігу земель: завищені очікування та реальність. Економіка АПК. 2019. № 9. С. 6.
3. Романюк І.А. Особливості відтворювального процесу в аграрному секторі. Агросвіт. № 11. 2016. С. 12—15.
4. Хоdakівська О.В., Левек Р. Земельні відносини: пошук балансу інтересів між держав-

ним регулюванням та неолібералізмом. Економіка АПК. 2018. № 6. С. 5—18.

5. Ігнатенко М.М., Рунчева Н.В. Процеси ресурсозабезпечення спеціалізації та концентрації виробництва в корпоративних агроформуваннях. Економіка та держава. № 1. 2017. С. 10—14.

6. Довжик О.О. Державна регулятивна аграрна політика в контексті світового досвіду. Економіка і суспільство. 2016. № 2. С. 97—102.

7. Мармуль Л.О., Радєва М.М. Механізм формування диверсифікаційної політики підприємства в умовах трансформаційної економіки: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2006. 198 с.

8. Ігнатенко М.М. Соціальна відповідальність бізнесових структур у діяльності харчових підприємств. Економіка АПК. 2015. № 3. С. 65—69.

9. Ходаківська О.В., Могильний О.М. Соціальна відповідальність агрохолдингів: теоретичні припущення та ринкові практики. Ринок праці та зайнятість населення. 2018. № 1. С. 32—41.

10. Федоров М.М. Земельна реформа і розвиток земельних ринкових відносин. Економіка АПК. 2011. № 7. С. 55—60.

11. Щуревич Л.М. Пріоритети аграрної політики України у контексті європейської інтеграції. Збірник наукових праць НАДУ. 2017. Вип. 2. С. 105—122.

12. Романюк І.А. Основні чинники та напрями інтенсифікації аграрного виробництва в сучасних умовах господарювання. Наукові праці ПДАА. Вип. 2 (11). Полтава: ПДАА. 2015. С. 225—230.

13. Лопатинський Ю.М., Кифяк В.І. Розвиток аграрного сектора національної економіки на інституційних засадах: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. 248 с.

14. Бородіна О.М., Шубравська О.В. Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки: наукова доповідь, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". К., 2018. 152 с.

References:

1. Marmul', L.O. (2016), "Methodical approaches to the development of rural areas on the basis of decentralization", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 80—86.

2. Khodakivs'ka, O.V. and Mohyl'nyy, O.M. (2019), "Neoliberal approaches to the formation of the model of market turnover of land: inflated expectations and reality", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 6.

3. Romaniuk, I.A. (2016), "Features of the reproduction process in the agricultural sector", *Ahrosvit*, vol. 11, pp. 12—15.

4. Khodakivs'ka, O.V. and Levek, R. (2018), "Land relations: finding a balance of interests between government regulation and neoliberalism", *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 5—18.

5. Ihnatenko, M.M. and Runcheva, N.V. (2017), "Processes of resource provision of specialization and concentration of production in corporate agricultural formations", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 1, pp. 10—14.

6. Dovzhyk, O.O. (2016), "State regulatory agricultural policy in the context of world experience", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 2, pp. 97—102.

7. Marmul', L.O. and Radyeva, M.M. (2006), *Mekhanizm formuvannya dyversyfikatsiynoyi polityky pidpryyemstva v umovakh transformatsiynoyi ekonomiky* [The mechanism of formation of diversification policy of the enterprise in the conditions of transformational economy], NNTS IAE, Kyiv, Ukraine.

8. Ihnatenko, M.M. (2015), "Social responsibility of business structures in the activities of food companies", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 65—69.

9. Khodakivs'ka, O.V. and Mohyl'nyy, O.M. (2018), "Social responsibility of agricultural holdings: theoretical assumptions and market practices", *Rynok pratsi ta zaynyatist' naseleennya*, vol. 1, pp. 32—41.

10. Fedorov, M.M. (2011), "Land reform and development of land market relations", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 55—60.

11. Shchurevych, L.M. (2017), "Priorities of Ukraine's agricultural policy in the context of European integration", *Zbirnyk naukovykh prats' NADU*, vol. 2, pp. 105—122.

12. Romaniuk, I.A. (2015), "The main factors and directions of intensification of agricultural production in modern economic conditions", *Naukovi pratsi PDAA*, vol. 2 (11), pp. 225—230.

13. Lopatyns'kyi, Yu.M. and Kyfyak, V.I. (2014), *Rozvytok ahrarnoho sektora natsional'noyi ekonomiky na instytutsiynykh zasadakh* [Development of the agricultural sector of the national economy on an institutional basis], Chernivets'kyi natsionalnyi universytet, Chernivtsi, Ukraine.

14. Borodina, O.M. and Shubrav'ska, O.V. (2018), *Ahrarnyy i sil's'kyi rozvytok dlya zrostannya ta onovlennya ukraïns'koyi ekonomiky: naukova dopovid'* [Agrarian and rural development for the growth and renewal of the Ukrainian economy: scientific report], DU "Instytut ekonomiky ta prohnouzuvannya NAN Ukraïny", Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 15.02.2022 р.*